

ӘОЖ: 930.85

**«ЭКОНОМКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК» ЖӘНЕ
ЖАПОН ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ҰСТАНЫМДАР**

Байқұрманов Бауыржан Айтқұрманұлы
baikurmanov99@gamil.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультетінің, шығыстану
кафедрасының,

Қазіргі Жапонияда «қауіпсіздік» термині әдетте «мемлекет пен оның халқын басқа елдердің әскери қауіп-қатерлерінен қорғау» мағынасында қолданылады, бірақ бұл ұғым екіұшты және қатаң анықтау қиын. Батыс тарихында «қауіпсіздік» сөзі латынның «*securus*» немесе «*securitas*» сөзінен шыққан, ол біздің дәуірімізге дейінгі 1 ғасырда қолданылған. Бұл сөздер б.з. д. 1 ғасырда республикалық Римнен империялық Римге өту кезінде саяси тұжырымдамаға айналды және заңның дамуымен жеке адамның мәмілелері үшін заңды терминдерге айналды. Нәтижесінде «*securi*» немесе «*securitas*» термині 4 түрлі мағынаға ие болды [1]. Олар:

- 1) Жан тыныштығы және тыныштық сияқты ішкі және психологиялық күйлер;
- 2) Бейбітшілік пен әлеуметтік тұрақтылық сияқты саяси құндылықтар;
- 3) Жеке мәмілелердің тұрақтылығы, болашаққа деген сенімділігі;
- 4) Қауіпсіздікке әкелетін апатия және назардың жеткіліксіздігі сияқты моральдық қауіптер туралы ескерту;

Басқаша айтқанда, «қауіпсіздік» - бұл тек рух тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге саяси және экономикалық құндылықтар тұрғысынан да қауіпсіздікті қамтитын және саясат пен экономикамен қиылысатын жан-жақты тұжырымдама.

«Қауіпсіздік» ұғымы бұрыннан пайда болғанына қарамастан, ресми түрде бұл термин халықаралық саясат пен халықаралық құқық саласына жақында енгізілді. 1920 жылдары, Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Ұлттар лигасын құру туралы мемлекетаралық пікірталас кезінде Франция «Ұжымдық қауіпсіздік» идеясын білдіру үшін «қауіпсіздік» терминін қолданды. «Қауіпсіздік» термині осындай дүниежүзілік соғыстың қайталануын болдырмауға бағытталған пікірталастарда бекітілді және халықаралық саясатқа байланысты ғылыми зерттеулер жанданды.

Осы күш-жігерге қарамастан, екінші дүниежүзілік соғыстың басында дағдарыстың шиеленісуі Америка Құрама Штаттарында дипломатиялық стратегиялар туралы дау тудырды. Атап айтқанда, «қауіпсіздікті» ұжымдық жүйенің проблемасы емес, елдің саяси мақсаты ретінде қарастыратын «Ұлттық қауіпсіздік» ұғымы пайда болған кезде және халықаралық саясатқа тек елдің мүдделерін (қауіпсіздікті) қорғау мақсатында қатысу керек болған кезде, жоғарыда аталған «ұжымдық қауіпсіздік» ұғымымен қайшылық туындады. Ақыр соңында, «ұжымдық қауіпсіздікке» деген қызығушылық Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Біріккен Ұлттар Ұйымының дисфункциясына байланысты әлсіреді және «Ұлттық қауіпсіздік» Америка Құрама Штаттарының негізгі тірегі ретінде бекітілді.

Алайда, «ұлттық қауіпсіздік» ұғымы Бреттон-Вудс жүйесінің құлдырауынан кейін Америка Құрама Штаттарының гегемониясы құлдыраған кезде АҚШ-тың әскери және экономикалық күшіне негізделген тұрақты әлемдік тәртіпке (*Pax Americana*) негізделгендіктен, тұжырымдаманы қайта қарау қажеттілігі туындады. Басқаша айтқанда, 1971 жылы Алтын мен доллар айырбастауды тоқтата тұру және өзгермелі валюта бағамына көшу, АҚШ-тың сауда тапшылығын кеңейту, төртінші Таяу Шығыс соғысына байланысты алғашқы мұнай соққысы және жаһандық тоқырау көтерілістерінен кейін сауда, ресурстар, энергетика және экономика сияқты түрлі қауіп-қатерлерге жауап беру тұрғысынан «қауіпсіздік» тұжырымдамасын қайта қарастыру қажеттілігі туындады. Сонымен қатар, «қауіпсіздік» ұғымы Америка Құрама Штаттарынан басқа елдерде де зерттелді және оның тұжырымдамасы әр елдің қоршаған ортасы мен саясатына байланысты әртарапталдырылды [1].

«Қауіпсіздік» пен «экономика» арасындағы байланыс

Қазіргі уақытта «қауіпсіздік» ұғымының ауысуы аясында «экономика» мен «қауіпсіздік» арасындағы байланыс қалай қалыптасты? Екінші дүниежүзілік соғысқа дейін бұл мәселені шешудің алғышарты ретінде агрессияға және мемлекетке қарсы басқа шабуылдарға (соғыстарға) жауап беретін «қорғаныс теориясы» «қауіпсіздік» ұғымының өзегін алды делінген[2]. Алайда, Бірінші дүниежүзілік соғыстың «жалпы соғысы» нәтижесінде әскери күш қана емес, сонымен бірге оның экономикалық күші, өнеркәсіптік әлеуеті және технологиялары сияқты мәселелерге қызығушылық артты, ресурстарға қол жеткізу және оларды бақылау және жұмылдыру мүмкіндігі. Нәтижесінде дәстүрлі әскери стратегия мен тактикаға бағытталған «қорғаныс теориясының» ауқымы кеңейтіліп, қару-жарақ индустриясы мен логистика инфрақұрылымын қамтитын «қорғаныс экономикасы» дамыды. Сонымен қатар, Америка Құрама Штаттарында екінші дүниежүзілік соғыс кезінде әскери жоспарларды жасау кезінде сызықтық бағдарламалау және «шығындар-шығарылым» талдауы сияқты экономика туралы білім қолданылды[2]. Осылайша, Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде экономика қауіпсіздікке қатысты ұлттық қорғаныс саясатын жүзеге асырудың негізі немесе Ұлттық қорғаныс саясатын тиімді жүзеге асыруды қолдау құралы ретінде қарастырылды.

Кейінгі қырғи қабақ соғыс кезіндегі «қауіпсіздік» пен «экономика» арасындағы қарым-қатынас олардың бөлінгендігімен сипатталғаны белгілі. Бұл жағдай екі жақты жүйе деп аталды, онда саяси мәселелер мен қауіпсіздік мәселелері «жоғары саясат», ал экономикалық мәселелер «төмен саясат» ретінде қабылданды[3]. Мұндай екі жақты жүйемен, негізінен, экономикалық проблемалар саяси мәселелерге араласпайтын еді.

Бір қарағанда, бұл жағдай қауіпсіздік пен экономика белгілі бір қарым-қатынаста болған кездегіден өзгеше көрінеді. Алайда, бұл екі жақты жүйені «қауіпсіздік» пен «экономиканың» бөлінуі немесе «экономикаға» немқұрайдылық ретінде қарау күмәнді. Қырғи қабақ соғыс кезінде Америка Құрама Штаттары Кеңес Одағымен қауіпсіздік мәселелеріне, атап айтқанда ядролық тежеуге назар аударуға мәжбүр болды және осы мақсатта батыстағы одақтастарын экономикалық тұрғыдан ұстап тұру қажет болды. Шын мәнінде, Америка Құрама Штаттары либералды халықаралық экономикаға назар аудара отырып, Батыс Еуропа мен Жапонияны экономикалық тұрғыдан қолдай отырып, Батыс лагерін шоғырландырды. Мұндай жағдайларда «экономиканы» Батыс лагерінің ішіндегі саяси проблемаға айналдыруға ынталандыру аз. Жаһандық тұрғыдан алғанда, американдық кеңестік қарама-қайшылықтың жоғары деңгейіндегі қауіпсіздік мәселесін қарастыра отырып, «экономика» жер астында «қырғи қабақ соғыс» стратегиясының бірі ретінде пайдаланылғанын және бөлінбегенін немесе ескермегенін көруге болады[4].

Жоғарыда айтқанымдай, қырғи қабақ соғыс кезінде Америка Құрама Штаттарына бағытталған тұрақтылық жағдайы (Pax Americana) Бреттон-Вудс жүйесінің құлдырауына байланысты жоғалып кетті. Детенттің алға жылжуы нәтижесінде халықтар арасындағы экономикалық тәуелділіктің нәтижесінде осы уақытқа дейін су астында болған «экономиканың» мәні салыстырмалы түрде көтерілді[5]. Басқаша айтқанда, Бреттон-Вудс жүйесінің құлдырауымен саясат пен экономикаға тығыз байланысты мәселелер талқылана бастады (мысалы, сауда үйкелісі және т.б. «қауіпсіздік» саласында экономикалық қауіпсіздік, экономикалық санкциялар, Ұлттық қорғаныс бюджеттері, қару-жаракты әзірлеу және сатып алу, шешім қабылдау (ойын теориясы, қоғамдық таңдау және т. б.) сияқты экономикамен тығыз байланысты саясатты зерттеу күшейе түсті[6].

Жоғарыда сипатталғандай, Бреттон-Вудс жүйесінің күйреуі, қайта қарау талап етілгендей, «қауіпсіздік» ұғымын әртараптандырумен қатар, қырғи қабақ соғыстың тұрақтылығы жағдайында екінші мәселе болып саналатын «экономика» проблемасының пайда болуы «қауіпсіздік» пен «экономика» арасындағы қатынастардың тереңдеуіне әкелді.

"Экономикалық қауіпсіздік" саясатын әзірлеу (АҚШ мысалында)

Таза тұжырымдамалық зерттеулерден тыс саяси теория ретінде «экономикалық қауіпсіздіктің» мысалы ретінде алдымен 1974 жылы ұсынылған «ұжымдық экономикалық қауіпсіздікті» ретінде келтіруге болады. Негізгі мәселе халықаралық ұйымдардың қызметі арқылы ресурстар мен энергияға қатысты ұлттық қауіпсіздікті нығайту болды, бұл халықаралық ынтымақтастық арқылы жанама қауіпсіздік саясаты ретінде елеулі салдары болды. Алайда АҚШ-та либералды сипатта, экономикалық қызметке мемлекеттің араласуын болдырмаудың күшті тенденциясы байқалады және «экономикалық қауіпсіздікке» деген қызығушылық та төмендейді. 1980 жылдардың ортасына дейін экономикалық қауіпсіздік әдетте «жұмыс қауіпсіздігі» дегенді білдіретін.

Екінші жағынан, 1970 жылдардан бастап Америка Құрама Штаттары сауда саясаты философиясын еркін саудадан әділ саудаға өзгерткенін атап өткен жөн. «Әділ сауда» тұжырымдамасы АҚШ-тың сауда серіктестері пайдаланатын сауда шарттарын (нарықтарға қол жетімділік) іздеу және сауданы ырықтандыруға емес, өз экспортына баса назар аудару болды[7].

Экспортқа бағытталған бұл аспект 1980 жылдары АҚШ-та «бәсекеге қабілеттілік теориясының» пайда болуына әкелді, ол «қос тапшылыққа» ие болды. «Бәсекеге қабілеттілік теориясы» - бұл халықаралық саудадан түсетін пайда баға мен сапа сияқты бәсекеге қабілеттілікке байланысты деген идея. Осы тұжырымдамаға сәйкес мемлекет авиақұрылыс және жоғары технологиялық салалар сияқты үлкен бастапқы инвестицияларды қажет ететін салаларды қолдады, осылайша нарыққа алғашқы кіруге және нарықтық үлесті алуға бағытталған «стратегиялық сауда саясатын» негіздеді. 1985 жылғы Өнеркәсіптік бәсекеге қабілеттілік жөніндегі Президенттік комиссияның Президент Рейганға жасаған баяндамасы - жаңа шындық: өнеркәсіптік бәсекеге қабілеттілік жөніндегі президенттік комиссия жұмысының нәтижелері (Юнгтің баяндамасы деп аталады) сол кезде АҚШ-тағы отандық өнеркәсіп пен сауда саясатының бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға баса назар аударылғанын көрсетеді. Төтенше жағдай кезінде, әсіресе қауіпсіздік салалары шетелдік компаниялармен бәсекелестікте жоғалып, Америка Құрама Штаттарынан жоғалып кетсе немесе оларды тікелей инвестициялау арқылы шетелдік компаниялар сатып алса, жеткізілім тұрақсыздығы пайда болады деген қорқыныштар айтылды[1].

Бұл үрдісте өнеркәсіптік бәсекеге қабілеттілік пен сауда саясатын күшейтуге бағытталған агрессивті сипаттағы Саясат теориясы пайда болды. Атап айтқанда, 1985 жылы Болдуин ұсынған мемлекеттің экономикалық саясаты (бұдан әрі бұл туралы) айқын мысал болып табылады және қазіргі экономикалық қауіпсіздік саясатының бастауы болып саналады. Сонымен бірге, осындай өнеркәсіптік және сауда саясатын бірлесіп жүзеге асыруға бағытталған заңнама бар.

Осы кезеңде іс жүзінде жүзеге асырылған американдық «экономикалық қауіпсіздік» саясатының мысалдарына next Fighter Support Experimental (FSX) истребительдерін қолдау эксперименті және Жапонияның жартылай өткізгіштер мәселелеріне реакциясы жатады. Басқаша айтқанда, Америка Құрама Штаттары Жапонияның 1985 жылы қабылдаған ел ішінде келесі көмекші истребительді шығару туралы шешіміне жауап ретінде F-16 истребительдерін импорттауды қатаң талап етті. Мұның себебі: «жапон-американдық қауіпсіздік келісім-шарт жүйесінің бірлескен жұмысына кедергі келтірді және бұл жүйені бұзды», бірақ сонымен бірге ол сауда теңгерімсіздігін түзетумен және Америка Құрама Штаттарының негізгі саласы болып табылатын авиация саласына қатысты өнеркәсіптік саясатпен тығыз байланысты болды.

1986 жылы Америка Құрама Штаттары: «АҚШ-тың стратегиялық зымырандарында қолданылатын жапондық жартылай өткізгіштер ұлттық қорғаныстың тәуелсіздігін қолдамайды,» деп мәлімдегенде, екі ел де Жапония Үкіметі мен Америка Құрама Штаттарының Үкіметі арасында жартылай өткізгіштер саудасы туралы келісім жасады, бірақ келісімнің мазмұны жапон тарапының импортын кеңейту және жапон тарапының демпингін бақылау сияқты тең емес еді. жоқ. Бұл үйкеліс сол кездегі Пентагонның

технонационализмімен қолайсыз жағдайға тап болған американдық жартылай өткізгіш өнеркәсіптің мүдделерін үйлестіруге байланысты өнеркәсіптік саясаттың аспектісі болғандығы түсінікті.

Жоғарыда аталған 2 жағдайда қауіпсіздік мәселесі тек саясатты іске асыру тақырыбы ретінде айтылады, ал кейбіреулер оны «экономикалық қауіпсіздік» емес, өнеркәсіптік саясат ретінде қарастырады. Алайда, бұл жағдайлар Жапонияның өнеркәсіптік саясаты мен сауда тәжірибесін өзгерту арқылы жапон экономикасының бәсекеге қабілеттілігін төмендету үшін жасалынған деп саналады, сонымен бірге американдық озық технологиялар секторының бәсекеге қабілеттілігін күшейтеді және олардың ұлттық қорғаныс саласынан тыс басқа елдердің мәжбүрлеуіне әсер еткенін жоққа шығаруға болмайды. Осы тұрғыдан алғанда, бұл қауіпсіздік мәселелерімен байланысты ма, жоқ па, «экономикалық қауіпсіздік» мәселесі ретінде экономикалық әдістерді қолдана отырып, ықпалдың жүзеге асырылуын қарастыру және зерттеу маңызды емес сияқты.

Қорытындылай келе, «Экономикалық қауіпсіздік» әдетте «экономика» мен «қауіпсіздікті» қамтитын мәселе ретінде қарастырылады, бірақ оны қатаң түрде анықтау өте қиын. «Қауіпсіздік» ұғымының өзі әртараптандырады және егер біз оны «экономика» жан-жақты тұжырымдамасымен байланыстырсақ, онда бұл тұжырымдаманың аясы шексіз кеңейеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. 赤根谷達夫、落合浩太郎編著『増補改訂版新しい安全保障論の視座』（亜紀書房、2007）（1 - 23～24 頁; 2 - 57～60 頁; 3 - 202 頁;）
2. 納家真嗣、竹田いさみ編『新安全保障論の構図』（勁草書房、1999）85 頁
3. Richard N. Cooper, Trade policy is foreign policy, Foreign Policy No.9 (Winter, 1972-1973),pp.18- 36.
4. 北岡伸一、細谷雄一編『新しい地政学』（東洋経済新報社、2020）84～86 頁
5. 大矢根聡『コンストラクティヴィズムの国際関係論』（有斐閣、2013）53 頁
6. 土山實男『安全保障の国際政治学焦りと傲り[第二版]』（有斐閣、2014）92～94 頁
7. 新岡智、板木雅彦、増田正人編『国際経済政策論』（有斐閣、2005）156 頁